

Etnopoètica catalana: panoràmica històrica, implicacions universals i perspectives contemporànies

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

L'etnopoètica, entesa com «la branca del folklore que estudia l'art verbal» és, sens dubte, una disciplina emergent en l'àmbit dels estudis filològics catalans. Arran de la creació del Grup d'Estudis Etnopoètics, auspiciat l'any 2004 per diversos investigadors de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, la Universitat d'Alacant i la Universitat de les Illes Balears, hi hem assistit en les últimes dues dècades a un contumaç procés de reivindicació, dignificació, modernització, sistematització, planificació, institucionalització, coordinació, producció, difusió, internacionalització i —en definitiva— vivificació d'estudis que paren atenció al complex univers de la literatura popular de transmissió oral.

No és casual, per això, que siguen precisament investigadors d'aquestes tres universitats (Rovira i Virgili, Illes Balears i Alacant) els responsables d'aportar, en aquest monogràfic, sengles estudis d'anàlisi comparada i estructuració diacrònica sobre els autors, els períodes, els textos i els contextos més rellevants per a una primera aproximació a la història de la literatura catalana popular. Així, per exemple, Vicent Vidal i Lloret (1989), jove investigador de la Universitat d'Alacant adscrit al Departament de Filologia Catalana, és en aquesta aproximació el responsable de la part valenciana. El professor Vidal es va llicenciar en Filologia Catalana per la Universitat d'Alacant amb premi extraordinari (2012), i ha completat igualment el Màster Professionalitzant de Professorat d'Educació Secundària i el Màster Interuniversitari en Assessorament Lingüístic i Cultura Literària de les universitats d'Alacant i de València. Ha publicat nombrosos treballs d'investigació en l'àmbit de l'etnopoètica, entre els quals destaquen els títols “Dues rondalles també valencianes: «El soldat de la motxilla» i «El teuladí i el rabiblanca»” (2011), “L'escola en valencià: els ensenyants-folkloristes i els reculls de rondalles” (2014), “Els Actors de la recerca folklòrica” (2014), “L'aportació de Joaquim González Caturla a la rondallística valenciana” (2015) o “L'obra etnopoètica de Just Sansalvador” (2015). També ha editat, juntament amb M. J. Francés i E. Balaguer, el volum *Aproximació a l'altre / An approach to the other: Biografies, semblances i retrats / Biographies, resemblances and portraits* (John Benjamins, 2015); i, juntament amb Àngel Vergés, el llibre *Etnopoètica: arxius i materials inèdits* (IEC, 2015).

Per la seua part, Caterina Valriu Llinàs és llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat de les Illes Balears, premi extraordinari de llicenciatura i doctora per la mateixa Universitat (amb una tesi sobre la influència de les rondalles en els llibres actuals per a infants: *Influències de les rondalles a la literatura infantil i juvenil catalana*, 1998) i actual directora del Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears. Des de 1990 exerceix com a professora titular de la UIB. Entre les seues obres destaquen títols com *El Carnaval a Palma, com era abans* (1989), *El Carnaval a Mallorca* (1995), *Història de la literatura infantil i juvenil catalana* (1998), *Influència de les rondalles en la literatura infantil i juvenil actual* (1998), *El rei Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda* (2005), *Paraula viva: articles sobre literatura oral* (2008), *Llegendes de Mallorca* (2009), *Imaginari compartit. Estudis sobre literatura infantil i juvenil* (2010), *Sant Vicenç Ferrer: història, llegenda i devoció* (2010), *La literatura per a infants i joves en català. Anàlisi, gèneres i història* (2013), *Balears i Pitiüses, terres de llegenda* (2013), *El Comte Mal: entre la història i la llegenda* (2014)

o *Personatges de llegenda a la tradició popular mallorquina* (2014).

Finalment, per la branca catalana, Carme Oriol Carazo —ja se sap— és considerada, juntament amb Josep Maria Pujol, com la veritable pionera dels estudis etnopoètics contemporanis a Catalunya. Catedràtica de Filologia Catalana en la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, imparteix classes d'etnopoètica en el Grau de Llengua i Literatura Catalanes d'aquesta Universitat i dirigeix diversos projectes de recerca vinculats al folklore. En el llibre *Introducció a l'etnopoètica: teoria i formes del folklore en la cultura catalana* (2002) va aportar les bases per a l'estudi formal d'aquest camp en l'àmbit de la cultura catalana. També és autora (o coautora) dels volums *Les nades tradicionals dels segles XIX-XX* (1992), *El cançoner nadalenc català al Principat de Catalunya (1853-1951)* (1995), *Estudi del folklore andorrà en el seu context. «La guerra d'Andorra amb els Estats Units» i altres mostres de folklore* (1997), *El patrimoni oral a les comarques de Tarragona* (2005), *Índex tipològic de la rondalla catalana* (2003), *Index of Catalan Folktales* (2008), *Els Castellans de Tarragona. Imatges i testimonis (1926-2006)* (2008), *Literatura oral a Faió, Favara, Maella i Nonasp* (2010), *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura* (2010) i *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic* (2011).

Així doncs, en la personal aportació al present monogràfic Vicent Vidal i Lloret (Universitat d'Alacant) encara en “Panoràmica de la folklorística valenciana: autors, períodes, textos i contextos” el repte de configurar una mena de cànon respecte de les principals obres i els principals autors valencians d'interés etnopoètic que, des del Romanticisme i la Renaixença fins a l'actualitat, han esmerçat esforços a recopilar o examinar el patrimoni immaterial de les rondalles, les llegendes, les cançons, les endevinalles, els fraseologismes, etc.; o que han articulat una mínima tradició en l'estudi de la literatura de transmissió oral i autoria anònima amb capacitat per a crear i recrear un determinat imaginari compartit. A partir de la consideració d'autors i textos concrets, l'aportació de Vidal planteja l'establiment d'etapes, períodes, relacions i tendències que permeten reïficar —tal com suggeríem— una primera aproximació històrica a la literatura popular del País Valencià dins del marc general de la folklorística catalana. Paral·lelament, Carme Oriol, de la Universitat Rovira i Virgili, es planteja en “Cap a una història de la literatura popular catalana: l'aportació de Catalunya” idèntics objectius, però per al context català; i Caterina Valriu, de la Universitat de les Illes Balears, se n'ocupa en “La literatura oral a les Illes Balears: la tasca dels folkloristas” del cas de les diferents illes de l'arxipèlag Balear. D'aquesta manera, entre les tres aportacions —la de Vidal, Oriol i Valriu—, queden cobertes en aquest monogràfic les tres principals àrees geogràfiques del domini lingüístic, literari i cultural de la catalanística i, en conseqüència, del corresponent patrimoni etnopoètic.

Tanmateix, aquestes tres anàlisis són encara complementades amb uns altres tres estudis sobre algunes vinculacions concretes del folklore català amb altres territoris i contextos culturals, estrangers respecte dels referits territoris balears, catalans i valencians. Se n'ocupen, d'aquesta aportació complementària, tres prestigiosos i reconeguts investigadors: les professores Martine Berthelot (Université de Perpignan) i Noemí Tortosa Corbí (Università di Bologna); i el professor Joan Armangué i Herrero (Università di Cagliari). Martine Berthelot, professora investigadora titular de la Universitat de Perpinyà, s'ha especialitzat en estudis jueus, camp en el qual ha publicat treballs de referència com *Cien años de presencia judía en la España contemporánea* (1995), *Memorias judías: Barcelona 1914-1954* (2001) (Premi Samuel Toledano 2002, Jerusalem), *Ruta jueva: Narbonne-Girona* (2002) o *Jueus de Catalunya i altres contribucions a l'estudi dels judaïsmes contemporanis* (2011). Entre altres estudis, últimament també ha publicat aportacions sobre Vicent Ferrer a propòsit dels temes «Le

périple de Vincent Ferrier en Bretagne: certitudes, incertitudes et hypothèses» (2014) i «Vincent Ferrier et les Juifs» (2015).

Noemí Tortosa Corbí, per la seua part, és professora contractada en la Scuola di Psicologia e Scienze della Formazione de la Università di Bologna, on imparteix classes de llengua i literatura catalanes i espanyoles. Llicenciada en Traducció i Interpretació per la Universitat d'Alacant, i Màster Interuniversitari en Assessorament Lingüístic i Cultura Literària per les universitats d'Alacant, València i Jaume I de Castelló, ha exercit durant cinc anys la docència i la investigació en la Universitat de Messina, abans de traslladar-se a la Università di Bologna. La seua recerca se centra en la literatura catalana contemporània en relació amb la cultura popular mediterrània.

També vinculat l'àmbit dels estudis italo-catalans, Joan Armangué i Herrero (Università di Cagliari) és doctor en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona. Treballa des de fa anys en la Facoltà di Lingue e Letterature Straniere de la Università di Cagliari. Ha publicat títols tan significatius com *Llengua i cultura a l'Alguer durant el segle XVIII: Bartomeu Simon* (1996), *L'epistolari alguerès de Rossend Serra* (1996), *El «Parnàs Alguerès»*. *Poesia arcàdica a l'Alguer (1778-1806)* (1998), *Rossend Serra i Pagès, l'Alguer i el Centre Excursionista de Catalunya. Vint-i-cinc cartes (1901-1926)* (1999), *La Setmana Santa a l'Alguer. Festa, Drama i Cançó* (1999), *De l'Arcàdia al cafè. Textos de literatura popular algeresa (1806-1825)* (1999), *Poesia algeresa de Quaresma i de Passió* (2000), *Arxiu de Tradicions de l'Alguer* (2001), *Estudis sobre la cultura catalana a Sardenya* (2001), *L'acqua nella tradizione popolare sarda* (2001), *L'escola algeresa d'estudis de cultura popular (1778-1908)* (2002), *Le lingue del popolo. Contatto linguistico nella letteratura popolare del Mediterraneo occidentale* (2003), *Studi italo-catalani* (2004), etc. Les seues aportacions com a investigador han estat reconegudes amb el Premi Ciutat de l'Alguer (1997), el Premi Francesc Maspons i Labrós (1998), el Premi Investigació Idiomàtica de l'Associació Cultural Alambor (1998) i el Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular (2001).

En el marc del diàleg que l'etnopoètica catalana estableix amb la complexa i rica simfonia de l'etnopoètica universal, la professora Martine Berthelot (Université de Perpignan) se centra en la projecció internacional d'un personatge indiscutiblement nuclear per a l'etnopoètica catalana com és el dominic valencià Vicent Ferrer. Concretament, el treball de la professora Berthelot tracta, tal com suggereix el títol “De l'histoire au merveilleux: la légende de Saint Vincent Ferrier en Bretagne”, l'embolcall llegendari que històricament s'ha anat generant al voltant de sant Vicent Ferrer arran de la seua presència a la Bretanya. Tal com documenta l'autora, tot apunta que aquest cicle narratiu bretó es genera a partir de l'enquesta de canonització, en què els hagiògrafs dominicans van barrejar relats de miracles amb narracions de gust popularitzant que van contribuir decisivament a mitificar el personatge i nodrir-ne la fèrtil aurèola llegendària en l'imaginari popular bretó del segle XVI.

En segon terme, la professora Noemí Tortosa (Università di Bologna) s'ocupa d'investigar el possible rastre que el domini de la Corona d'Aragó sobre l'illa de Sicília pot haver deixat al voltant de la figura de Bernat Cabrera. Així doncs, amb el títol “Impronte catalane nella cultura popolare siciliana: il caso di Bernardo Cabrera e la regina Bianca di Navarra”, el treball que signa la professora Tortosa aporta els resultats de les seues curioses i reveladores indagacions sobre les possibles relacions entre les característiques i les circumstàncies d'aquests personatges en l'etnopoètica catalana i les que, fins i tot actualment, se'n conserven vives en la cultura popular siciliana.

En tercer lloc, per fi, l'aportació de Joan Armangué (Università di Cagliari) “Particularitat i universalitat etnopoètica. La narrativa popular kenyana: coincidències, vincles i concomitàncies” contribueix, per mitjà de la corresponent anàlisi comparada

d'un recull de relats tradicionals kenyans (documentats en els segles XIX i XX per missioners i antropòlegs d'origen francès o anglés), a la millor comprensió i interpretació dels paral·lelismes i les concurrències temàtiques que hi ha entre el patrimoni etnopoètic europeu i l'africà. Les connexions sorprenents entre les manifestacions de la narrativa popular catalana i les d'una cultura tan distinta i distant com la kenyana permeten a l'autor formular suggeridores hipòtesis sobre el caràcter ahora particular i universal dels motius, els tipus i els temes de la narrativa oral.

En últim terme, encara, no hem volgut desatendre en aquest monogràfic una evidència que no sempre ha estat atesa en els estudis tradicionals de la literatura popular: que l'etnopoètica, en tant que —tornant a la concepció consignada al principi— «branca del folklore que estudia l'art verbal», és una disciplina que no solament s'ocupa de fenòmens i textos antics, passats o remots, en clau historicista o diacrònica, sinó també, en clau sincrònica, de fets, sistemes literaris i actes de comunicació rigorosament contemporanis. Aquest és el cas —sense anar més lluny— de les *històries extraordinàries*, *llegendes urbanes* o *rumors*. En aquest camp, un especialista ben reconegut en l'àmbit de l'etnopoètica actual com és el Dr. Emili Samper, de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, s'ocupa ací d'estudiar en “De les històries extraordinàries als rumors: el tràfic de blanques com a exemple de folklore contemporani” un conegut rumor que pot assumir valors paradigmàtics quant a l'adaptació del folklore als canvis i les commocions del nostre temps postmodern.

Emili Samper Prunera és doctor en Filologia Catalana i Màster en Estudis Superiors de Llengua, Cultura i Literatura Catalanes. Treballa a l'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Ha centrat l'activitat investigadora en la literatura oral popular i també ha fet incursions en l'estudi del còmic. El 2014 va guanyar el 29é Premi Valeri Serra i Boldú, amb el treball *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre: edició, catalogació i estudi*. Entre les seues publicacions destaquen els títols *Ramon Comas i Maduell: vida i obra d'un poeta* (2003), *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)* (2013), *Llegendes de Tarragona* (2014) i el citat treball *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre. Edició, catalogació i estudi* (2015).